

Veza i brak: javni diskurs i pojedinačno iskustvo

- U radu se ljubav poima kao kulturna pojava čije značenje je, za pojedinca, rezultat različitih diskursa o ljubavi. Dok je jedan od njih diskurs o *romantičnoj ljubavi* te ulazak u brak, koji se na nju nadovezuje, a potom i zasnivanje obitelji (Giddens 1992; Illouz 2012), diskurs o *demokratskoj i fluidnoj ljubavi* obuhvaća „odstupanja“ od takva slijeda (Giddens 1992; Bauman 2003). Uvidom u različite narative, znanstvene i kolokvijalne, u radu se problematizira stvaranje predodžbi o budućoj ljubavnoj vezi i braku.

Ključne riječi: ljubavna veza, brak, privatni život

Uvod

Ljubav promatram kao kulturno kodiranu pojavu putem normi, jezika, stereotipa, metafora i simbola koji je okružuju (Illouz 1997: 3, prema Škokić 2004: 147). Budući da komunikaciju o ljubavi omogućuju upravo kulturni kodovi, „tajni sistemi riječi, simbola i ponašanja“ (Hyatt i Simons 1999: 28), u radu¹ se nastojim baviti *onim* o čemu se govori kada se govori o ljubavi. Ljubav tako promatram kao ono što nas povezuje; što ima funkciju stvaranja zajedništva (Jambrešić Kirin 2003: 117), dok su oblici zajedništva kojima se u radu bavim partnerska veza i brak; sociokulturne kategorije unutar kojih su pojedinci povezani u *par*. Te kategorije važne su na privatnoj i na javnoj razini. Na to upućuje brojnost, mnogoznačnost i prijepornost reakcija izazvanih referendumom o braku i ustavnoj definiciji braka, a koji je održan 1. prosinca 2013. godine u Republici Hrvatskoj. Naime, referendum je organiziran oko pitanja: „Jeste li za to da se u Ustav Republike Hrvatske (RH) unese odredba po kojoj je brak

1 Rad je nastao na temelju diplomskog rada pod naslovom: “Kulturna analiza ljubavnih i obiteljskih veza na primjeru Dana zaljubljenih u postsocijalizmu” obranjenog na Filozofskom Fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 14. veljače 2014. godine pod mentorstvom dr. sc. Tihane Rubić. Tema diplomskog rada je u dva navrata bila predstavljena kroz izlaganje na dvama skupovima: na Godišnjem skupu Hrvatskog etnološkog društva (HED), održanom u lipnju 2014. godine u Zagrebu, te na Skupu diplomiranih etnologa i kulturnih antropologa „Ideš dalje!“, održanom u listopadu 2014. godine u Zadru.

životna zajednica žene i muškarca?“. Sa „Za“ odgovara 65,87% birača od ukupno njih 37,90% koji izlaze na referendum.²

Jedna od javnih reakcija nakon održanog referenduma jest rasprava o braku u tematskoj znanstvenoj emisiji „Treća runda“,³ u kojoj 10. prosinca 2013. godine gostuju etnologinja i muzejska pedagoginja Željka Jelavić te etnologinja i kulturna antropologinja Jasna Čapo. One tom prilikom ističu sociokulturne dimenzije braka u Republici Hrvatskoj kao što su društvena legitimizacija seksualnog kontakta, reprodukcija i odgoj djece (usp. Čapo 1998) te time upozoravaju na neke od aspekata njegove važnosti na pojedinačnoj razini.

Ovaj referendumski primjer uvodi nas u osnovnu problematiku kojom se rad bavi, a to je pitanje slobode izbora ljubavnog života te slobode planiranja ljubavne budućnosti. Naime, sam referendum upućuje na utjecaj institucionalnog određenja braka u mogućnosti odabira zajedničkog života, dok autorice u emisiji u vezi s pitanjem slobode izbora ljubavne budućnosti ističu sljedeće. Prema Čapo (usp. Čapo 1998), osobna sloboda u izboru bračnog partnera i ljubav u braku *novija* su pojava (unazad dva stoljeća), jer se brak prije tretirao kao ugovor ili transakcija čije strane nisu isključivo pojedinci, već i obitelji. *Danas*, Jelavić ističe, važni su *skriveni faktori* koji utječu na izbor bračnog partnera kao što su imovinski status, status zaposlenja ili kreditno zaduženje. Na izbor utječe i poželjnost zasnivanja bračne zajednice u Republici Hrvatskoj, na što upućuje etnologinja Carolin Leutloff-Grandits (2012: 73) u svom istraživanju *Kinship, Community and Care: Rural-Urban Contrasts in Croatia*. Ona ističe da je ulazak u brak izvjesna faza života za većinu ljudi, u ruralnim i u urbanim sredinama. U prilog tomu, o brojnosti bračnih zajednica u Republici Hrvatskoj, govore statistički podaci Državnog zavoda za statistiku. Naime, rezultati popisa stanovništva iz 2011. godine pokazuju kako je većina muškaraca i žena udružena u braku.⁴

U nastavku izdvajam etnološku i sociološku literaturu koja se bavi sociokulturnim poimanjem ljubavne veze i ljubavne budućnosti te se bavim istraživanjem javne sfere i pojedinačnih iskustava. Naime, u radu koristim sociološku literaturu jer je ona iscrpnija u pogledu ove tematike, dok neki autori sociolozi svoje interpretacije i analize o temi donose kvalitativnim istraživanjem (Stein Erlich, Kaufmman, Leccardi). Kvalitativna metoda u samom istraživanju omogućuje mi prikupljanje pojedinačnih iskustava, priča i stavova te javnih naracija o vezi i braku. Istraživanju pristupam kvalitativnom analizom diskursa, dakle istražujem jezik u upotrebi tako da tražim odnose između narativa i kulturnog konteksta (Wetherell, Taylor, Yates 2001: 6, 8). Građu prikupljam metodom *promatranja sa sudjelovanjem* te polustrukturiranog intervjua. U javnoj sferi, javnom gradskom i virtualnom prostoru, istražujem kulturne pojave kojima pristupam kao vizualnim i pisanim podacima o vezama i braku. Neke od tih pojava su obilježavanje Dana zaljubljenih te ciklus javnih predavanja na temu

2 To je znatna brojka s obzirom na postotak birača koji izlaze na druge održane referendume u Republici Hrvatskoj. Primjerice, na referendum o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji izlazi 43,51% birača (<http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>, 20.09.2015.).

3 [http://www.hrt.hr/index.php?id=en&tx_ttnews\[cat\]=771&cHash=92ca0dbd8b](http://www.hrt.hr/index.php?id=en&tx_ttnews[cat]=771&cHash=92ca0dbd8b) (15.02.2015.).

4 http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_15/H01_01_15_RH.html (11.07.2015.).

ljubavnog života. Polustrukturirane intervjuje provodim s dvjema generacijama kazivača: onima rođenima krajem 1980-ih te onima rođenima krajem 1950-ih i početkom 1960-ih godina. Stariju generaciju kazivača u rad uvodim radi pokušaja stvaranja kontekstualnog okvira generaciji kazivača rođenoj krajem 1980-ih. Okvirne teme za intervjuje oblikujem prethodno, a one obuhvaćaju pitanja o poimanjima i iskustvima ljubavnih veza te planovima za budućnost ili pak refleksiji na vlastite životne planove u mladosti.⁵

RAZLIČITA POIMANJA LJUBAVNE VEZE I BRAKA

Osim što ljubav možemo promatrati kao pojavu koja ima funkciju kohezije i afilijacije u zajednici (Jambrešić Kirin 2003: 117), ljubav možemo promatrati i kao pojavu koja je s kulturom u stalnom sukobu (Škokić 2011: 15). Sociologinja Vera Stein Erlich u istraživanju jugoslavenske obitelji između dva svjetska rata razlikuje tri odnosa *ondašnje* kulture prema ljubavnom i bračnom životu. Jedan od njih je „neprijateljska raspoloženost“ prema ljubavnom sentimentu jer je, tumači, brak posljedica dužnosti i konvencije; zatim tragičnost i fatalnost romantične ljubavi kao tvorevine Hollywooda koja „dirigira životom nepismenih seljaka“ te naklonost prema ljubavnom životu s vedrijim i realnijim držanjem (1964: 265-266). U prva dva slučaja, čini se, *želja* pojedinaca dovodi do „odstupanja“ od „reda“ ulaska u kategorije veze i braka. Tako se Stein Erlich (1964: 108), u spomenutom istraživanju, dotiče sukoba oko izbora bračnog partnera, do kojih, kako ona piše, dolazi zbog razlike u željama obitelji i težnji mladića i djevojaka za „slobodom“ u odabiru ljubavnog partnera. Takav sukob, kao i prije spomenuti referendum o braku, upućuje na važnost veze i braka kao referentnih točaka za izglednu (ljubavnu) budućnost pojedinaca.

Za istraživanje su važna dva koncepta ljubavi koja proizlaze iz, pretežno, socioloških krugova (Giddens 1992; Illouz 1997, 2012; Bauman 2003). To su koncepti *romantična ljubav* te *demokratska i fluidna ljubav*. U radu je važno njihovo razlikovanje kroz sljedeće elemente. Romantična ljubav ostvaruje se u vezi s osobom koju poimamo kao „jednu i jedinu“, nezamjenjivu te s kojom planiramo dugotrajnu zajedničku budućnost (Giddens 1992; Illouz 1997, 2012; Škokić 2004). Prema sociologinji Evi Illouz (2012: 196) kultura *Zapada* koristi taj koncept ljubavi da bi pojedince usmjerila i oblikovala prema postojećim, dobro uhodanim putovima. To su, primjerice, ostvarenje dugotrajne veze, ulazak u brak i zasnivanje obitelji. Štoviše, autorica (Ibid.) ističe da je uloga romantične ljubavi dati jamstvo zajedništvu para i potaknuti želju za reprodukcijom.

Put *tradicionalne* romantične ljubavi, prema Giddensu (1992) i Illouz (1997, 2012), od ljubavne veze vodi prema bračnom životu. Bračna zajednica je, za razliku od *partnerske veze*, zakonski uređena pa se ulaskom u brak u Republici Hrvatskoj punoljetni pojedinci različitog spola obvezuju na raskidivu monogamnu vezu s određenim pravima

5 Teme su podijeljene na imaginativnu, komparativnu, opisnu i vrijednosnu razinu ljubavi, po uzoru na istraživanje Valentine Gulin Zrnić (2006) „Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija“.

i obvezama prema partneru.⁶ Iako obiteljski život nije uvjetovan bračnom zajednicom, prema istraživanju Leutloff-Grandits (2013: 73), motivi ulaska u brak u Republici Hrvatskoj su upravo zasnivanje obitelji, obiteljska podrška u ostvarenju samostalnog života te stjecanje socijalnog statusa zrelosti. Na simboličkoj razini, čini se, brak je ulaznica za obiteljski život u koji se upisuju značenja poput sreće, smisla, sklada, intime, ljubavi. Drugim riječima, on je označitelj prijelaza u novi obiteljski život koji, prema pedagoginji Maji Ljubetić (2007: 5), karakteriziraju odgoj djece te praksa odnosa koji se temelje na međusobnoj podršci te emocijama ljubavi i poštivanja.

Koncept demokratske i fluidne ljubavi oblikuju sociolozi Giddens (1992: 137) i Bauman (2003: viiii) u okviru teorije *refleksivne modernizacije*. Kako Jana Bačević (2007: 283) u radu „Ljubav u doba tranzicije“ ističe, to je teorija nastala krajem dvadesetog stoljeća prema kojoj pojedinci još uvijek žive u okviru kategorija nastalih u modernizmu, ali se refleksivno na njih osvrću. To bi značilo da se pojedinci refleksivno osvrću i na sociokulturnu kategoriju veze i braka te odnose unutar tih kategorija. Naime, demokratska i fluidna ljubav ostvaruje se u vezi koju karakterizira emocionalno zadovoljstvo, jednakopravnost među partnerima, ali i krhkost, vremensku neodređenost, kratkotrajnost ili dugotrajnost imajući u vidu mogućnost prekida. Pojedinci se u ljubavnoj vezi doživljavaju prvenstveno kao slobodne individue, što uz refleksivnost, upućuje na *individualizaciju*, proces kojim osobe postaju odvojene i različite jedne od drugih te stječu samosvojnost prava i odgovornosti (Čačić-Kumpes, Kumpes 2008: 133). To im ujedno i olakšava prekid veze ili braka, ako on postane nezadovoljavajući ili neispunjujući.

Praksama življenja ljubavnih veza bavi se francuski sociolog Jean-Claude Kaufmann u knjizi *Život u dvoje. Analiza uspostavljanja para kroz odnos prema rublju*. Tamo predstavlja svoje mikrosociološko istraživanje s ljubavnim parovima u suvremenoj Francuskoj. Autor (2004: 60, 61) istražujući prakse zajedničkog življenja para na primjeru združivanja poslova u kućanstvu ističe kako označitelji kao što su početak zajedničkog stanovanja ili ulazak u brak ne moraju nužno značiti prijelaz u par koji dijeli svakodnevicu, svakodnevne obveze i odgovornosti te da se u integraciji samih poslova pazi na neovisnost pojedinaca u paru.

Demokratska i fluidna ljubav u pogledu karakteristike svoje vremenske neodređenosti nadovezuje se na koncept takozvanih „uradi sam“ biografija. To su biografije koje određuje neizvjesna budućnost te mogućnost izbora u stvaranju individualnih životnih putova (Beck i Beck-Gernsheim 2002: 3). Sociologinja Carmen Leccardi (2006: 16) tvrdi kako je osobito u biografije mladih ucrtana nepredvidljivost, nemogućnost kontrole životnog vijeka, zahtjev za stalnom fleksibilnosti te upućuje na labilnost granica prijelaza iz mladenaštva u odraslu dob. Leccardi (2006: 17-20) i Kaufmann (2004: 60), čini se, oba, upućuju na to kako su normativni označitelji prijelaza u odraslu dob kao što su: odlazak od roditeljskog doma, zaposlenje, dijeljenje životnog prostora s partnerom te ulazak u brak, destandardizirani i defragmentirani, a samim time i linearan slijed – romantična ljubavna veza, brak i zasnivanje obitelji.

6 Informacije iz Obiteljskog zakona koji je Hrvatski sabor donio na sjednici 18. rujna 2015. godine dostupne na: <http://narodne-novine.nn.hr/> (26.10.2015.).

LJUBAVNE VEZE I BRAK U JAVNOJ SFERI:

POŽELJNOST ROMANTIČNE LJUBAVNE VEZE I POKUŠAJI NJENE RACIONALIZACIJE

U javnoj sferi istražujem javni gradski i virtualni prostor. Diskurse analiziram kroz narative koji proizlaze iz kulturnih fenomena kao što su Dan zaljubljenih te ciklus javnih predavanja pod naslovom „O ljubavi iz drugog kuta“. Iščitavam dva dominantna diskursa o poimanju ljubavne veze i ostvarenju ljubavne budućnosti. Jedan od njih je imperativ romantičnog ljubavnog para, dok je drugi poziv na kritičko promišljanje i analizu ljubavnog para, braka i budućnosti u dvoje.

Dan zaljubljenih međunarodni je praznik koji se obilježava svake godine 14. veljače praksama dekoriranja javnog prostora te izloga simbolom crvenog srca, zatim praksama darivanja cvijeća, čestitaka, bombonijera, kozmetičkih i sličnih proizvoda te praksom zajedničkog provođenja vremena ljubavnog para kao što su odlazak na večeru za dvoje, u kino na film, koncert ili romantično putovanje. Narativi u medijskom prostoru pozivaju na proslavu tog dana i uživanje s „posebnom“ osobom te kupnju poklona koji nose „romantičnu auru“ (usp. Illouz 1997). Dok brojnost dekoracija i događaja koji su potaknuti motivom zaljubljenosti upućuju na simboličku važnost ljubavne veze, kroz vizualne narative moguće je prepoznati kako se radi o afirmaciji mladog ljubavnog para (Sl. 1/str. 187).

Afirmacija para/partnerstva prepoznaje se na primjeru ljubavnih lokota postavljenih u vanjskom prostoru Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu. Oni su rezultat umjetničkog projekta *Ljubavni lokoti Zagreba* ostvarenog u sklopu suradnje Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu i nevladine udruge Pipilota 2013. godine.⁷ Akcija se sastojala od toga da su građani postavili (a to još uvijek mogu činiti) zaključane lokote na ogradi ispred zgrade Muzeja suvremene umjetnosti u Novom Zagrebu. Ishodište akcije su početna pozitivna iskustva ostvarenja projekta „ljubavnih lokota“ u drugim zemljama te time sama akcija širi standardizirano ponašanje na brojnim lokacijama u gradovima diljem svijeta (u Parizu, New Yorku, Seulu, Ljubljani). Akcija se sastoji od postupka zaključavanja lokota na ogradu/most i bacanja ključića lokota. Čin „zaključavanja ljubavi“ u medijima se interpretirao kao oksimoronski *nova tradicija* izjavljivanja ljubavi koja će, za razliku od dosadašnjih manifestacija, darivanja buketa ruža ili slatkiša na Dan zaljubljenih, *jamčiti „dugu ljubav“*.⁸ Iz toga proizlazi pitanje naše tendencije da ljubavnu vezu okamenjujemo, ovjekovječujemo te joj kroz prakse obilježavanja dajemo značenje dugotrajnosti, sigurnosti i romantike. Naime, to činimo *standardiziranim* načinima izjavljivanja ljubavi kao što su, spomenuto, darivanje ruža, slatkiša, parfema te *novom* tradicijom zaključavanja lokota. Razlika je u tome što zaljubljenost, kao što ćemo u nastavku vidjeti, ne „jamči“ nužno i dugotrajnost. Dugotrajnost i sigurnost nadovezuju se i na pitanje poželjnosti ulaska u brak radi okamenjivanja ljubavne veze na, prema Illouz (2012: 196), poznat, uhodan način.

7 <http://www.msu.hr/#/hr/19882/> (20.09.2015.).

8 <http://www.ziher.hr/2013/03/22/lokoti-simboli-bezuvjetne-ljubavi-i-u-zagrebu/> (20. 09.2015.).

Tijekom istraživanja *sudjelujem s promatranjem* u publici na jednom iz ciklusa javnih predavanja pod naslovom „O ljubavi iz drugog kuta“. Predavanje koje pohađam u poziciji istraživačice, održano je 19. studenog 2013. godine, u kino-dvorani Centra Kaptol u Zagrebu pod naslovom „Zablude o ljubavi“. Tematski naslovi ostalih predavanja iz ciklusa su: „Priroda ljubavi i zaljubljenosti“, „Kako uloviti ljubav/birati ili biti biran“ te „Brak, razvodi, preljubi“. Sam naslov ciklusa sugerira *drugi* kut gledanja na ljubav pa se čini kako je razlog tomu stvaranje protuteže diskursu koji glorificira i idealizira ljubavnu vezu u pogledu zaljubljenosti i dugotrajnosti. To se može prepoznati i prema tematskim blokovima koji propituju zablude o ljubavi, prirodu ljubavi i zaljubljenosti, sam pronalazak partnera, ljubav izvan braka i, u konačnici, prekid. Predavači su sociolog Bruno Šimleša i psihoterapeut Zoran Milivojević, a ciklus je proizišao iz sadržaja i materijala njihovih knjiga uspješnica, popularno-stručnih izdanja u žanru knjiga za samopomoć i popularne psihologije.⁹ Predavanje na kojem sudjelujem tematizira niz „zabluda“ o ljubavi kao što su zablude o „srodnim dušama“ ili „pravoj“ ljubavi. Možda je iz sadržaja predavanja, s obzirom na kazivanja mladih koja svjedoče nesigurnost o ljubavnoj budućnosti, najupamtljiviji bio poziv psihoterapeuta Zorana Milivojevića da *ne tražimo* smisao života u ljubavi te „pravu“ ljubav kao referentnu točku za vlastitu budućnost.

Tim pozivom otvara se ono neuralgično mjesto o kojem „prvi“, „dominantni“ diskurs ne progovara, a to je prekid. Primjerice, program pod naslovom „Anti-Valentinovo“ Zagrebačkog kazališta mladih, iz 2013. godine, kritički se osvrće na prakse koje se odvijaju tijekom Dana zaljubljenih ističući zasićenost darivanjem ruža, bombona i ukrašavanjem izloga te pozivajući na zajedničko promišljanje o ljubavi tijekom predstave *Zatvaranje ljubavi*.¹⁰ Predstava tematizira i problematizira emocionalnu težinu bivanja u vezi te razdvajanja ljubavnog para, odnosno prekida ljubavne veze. Važan prostor u javnom diskursu u vezi s prekidom zauzima Muzej prekinutih veza u Zagrebu. Konceptija tog muzeja temelji se na pružanju mogućnosti oporavka od neuspjele ljubavne veze na način da se zbirci muzeja donira osobni predmet koji simbolizira ostavštinu ljubavne veze te ljubavna priča koja se nadovezuje na predmet.¹¹ Ona uključuje, primjerice, važan trenutak u vezi ili razlog prekida veze. Na taj način, doniranjem predmeta i pričom, pojedincima se nudi terapijski učinak, dok posjetitelji muzeja dobivaju uvid u različite narative o prekidu, a ne samo nastanku ljubavne veze.

ETNOGRAFIJA LJUBAVNIH VEZA I BRAKA

Kazivanja u radu koristim kao osnovni izvor podataka o predodžbama i iskustvima pojedinaca, a pri izboru kazivača koristim metodu ulančavanja koja mi omogućuje istraživanje sfere *privatnog, osobnog, intimnog*. To rezultira prikupljanjem narativa i podataka osoba iz moga šireg prijateljskog i obiteljskog kruga, što je ujedno i slabost

9 Predavanja su održana u organizaciji nakladnika Mozaik knjiga i Naklada Ljevak. To su knjige *Uloviti ljubav i Formule ljubavi* Zorana Milivojevića te *Ljubavologija* i *U rukavicama mi je ionako prevruće* Brune Šimleše.

10 <http://pogledaj.to/art/antivalentinovo-u-zagrebackom-kazalistu-mladih/> (20.9.2015).

11 Više informacija o Muzeju prekinutih veza: http://brokenships.com/hr/o_muzeju (20. 09. 2015.).

spomenute metode linearnog odabira utemeljenog na lancu sugovornika – ona proizvodi istomišljeničku grupu, odnosno grupu sa sličnim karakteristikama i stavovima. Dio kazivača čini populacija mladih studenata ili netom diplomiranih, starosti između 23 i 26 godina.¹² Gotovo svi kazivači su iz Hrvatske te žive dislocirano od roditeljskog doma u kojem odrastaju uz oba roditelja koji su u dugogodišnjem braku, a svima je zajednički samački život. Iz Hrvatske nisu kazivač Jan iz Barcelone (26 godina) i kazivačica Magali iz Pariza (26 godina), dok u roditeljskom domu za vrijeme istraživanja žive kazivačica Anja iz Zagreba (23 godine) i kazivač Matija (24 godine). Osim što u vrijeme istraživanja vode samački život važno je istaknuti da njih četvero od sedam nikada nije ni bilo u, kako sami kazuju, „ozbiljnoj“ te „dužoj“ vezi. Intervjui se odvijaju u neformalnom okruženju, a dotiču se tema od poimanja ljubavi, opisa ljubavne veze, vlastitih ljubavnih iskustava do planova za budućnost. U istraživanje uvodim i generaciju kazivača starosti između 50 i 60 godina, koji su u dugogodišnjem braku te žive zajedno s partnerom s kojim su i zasnovali obitelj.

U kazivanjima mlađe generacije kazivača nekoliko se elemenata/kategorija narativa pojavljuje kod svih kazivača, a to su: zatečenost pitanjima o opisu ljubavne veze, „nepostojanje“ ljubavnog plana i spontanost, dvojba/nesigurnost oko liberalnog i tradicionalnog koncepta ljubavi te težnja k „produljenoj mladosti“.

Prvi element kod kazivača uočavam kroz narativne poteškoće pri verbalizaciji i opisu ljubavi i ljubavne veze. Kada govore o ljubavi, sugovornici će zastajkivati, koristiti duže stanke prilikom ili prije odgovaranja na pitanja te će se doimati da o nekim pitanjima nisu prije ciljano razmišljali, već da su ih „živjeli“. Kazivači su, naime, zatečeni pitanjima koja od njih traže da promišljaju o ljubavnim vezama pa se tako prilikom opisa partnerske veze često moglo čuti nešto poput: „Kako izgleda veza... joj...“ (Matija, 24 godine), „Ne znam, kao, ne znam kako to objasniti riječima, to je više nešto što vidiš u svakodnevnom životu“ (Jan, 26 godina) ili „Ne znam ti ja baš to rječito opisati“ (Dora, 24 godine). Time kazivači upućuju na manjak svjesnog i ciljanog promišljanja o ljubavnoj vezi pa tako i mogućeg kreiranja vlastitih ljubavnih planova. Kazivači, naime, kao da ljubav nastoje zadržati u sferi iracionalnog i spontanog. Na to upućuje, na prvi pogled, nepostojanje ljubavnih planova koji su povezani s tim razmišljanjima, formulacijama, naracijama i frazama: „Ljubav je nešto što neću kontrolirati... baš to područje u kojem ja mogu biti više kao, opuštena, kako da objasnim...“ (Magali, 26 godina) ili „Nekad se neke stvari jednostavno dogode.“ (Matija, 24 godine). Oni pokazuju i malo znanja o aktualnim diskursima o ljubavi pa tako neki od njih prvi put svjesno promišljaju o ideji demokratske ljubavi. Trenutak u kazivanjima u kojem dolazi do sučeljavanja tradicionalnog i liberalnog koncepta ljubavi otkriva ne toliko vidljiv, ali ipak postojeći ljubavni plan pojedinaca. Naime, mojim implikacijama o demokratskoj i fluidnoj ljubavi kod pojedinaca se pojavljuju dvojbe oko postojanja ili pronalaska jedne „prave“ osobe s kojom bi proveli svoj život ili pronalaska više takvih „pravih“ osoba u svom životnom ciklusu. Tako jedan od kazivača tumači: „Da, vjerujem da negdje postoji [taj netko], a sad hoće li ta osoba biti jednom ili zauvijek... mislim da možeš... okej, mislim da postoji jedna osoba za svako razdoblje.“ (Matija, 24 godine). Dvojba se

12 U svrhu zaštite identiteta kazivača u radu se koriste pseudonimi.

kod drugog kazivača odvija oko vlastitog pozicioniranja unutar svijeta ljubavnih veza i prekida s obzirom da „pravu“ osobu ili jednu od „pravih“ osoba još ne pronalazi:

„Mogu prihvatiti da je to stvarnost, ali za mene, ja ne mogu čak niti biti dio toga tako dugo dok ne nađem pravu osobu. Sanjam o tome (...) nekome za koga kažeš da želiš biti s njim za cijeli život i želiš imati obitelj i sve. Možda ne postoji, ne znam (...) možda je samo pitanje međusobnog upoznavanja, onda jednog dana shvatiš, ok da, to si ti, ok, idemo...“ (Jan, 26 godina).

Opažam i osjećaj „nezaobilaznosti“ odricanja pa i gubitka „slobode“ u ime ljubavne veze. Dugotrajnost ljubavne veze, čini se, poljuljana je individualiziranim težnjama za vlastitom *osobnom srećom* te slobodom izbora. Tako jedan od kazivača ne bi, kaže, ostajao u vezi koja ga ne zadovoljava jer „ne bi riskirao svoju sreću“ (Jan, 26 godina), dok druga kazivačica tvrdi: „*Danas* mislim da je teže ući u vezu jer su ljudi nekak' individue svoje i da se moraju baš naći s nekim (...)“ (Sonja, 24 godine). Liberalan koncept ljubavi prepoznaje se suprotstavljanjem ideji zajedništva kao uvjetovanja skladnog, tradicionalnog funkcioniranja obitelji. Naime, vizija ljubavne budućnosti obuhvaća postojanje slobode na razini veze s jednom osobom za razliku od perpetuiranja zajedničkih radnja, što je na tragu Kaufmannova istraživanja (2004):

„Meni ne postoji ljubav kao, recimo, *tradicionalna ljubav*, da ostajemo uvijek zajedno, da smo kući, kada izlazimo da idemo u restoran, to ne postoji (...). Na primjer, recimo, baka i djed, oni su provodili vremena u životu zajedno, oni su radili sve zajedno, čak kad su išli u trgovinu i preko vikenda, slavili, plesali satima, sve zajedno, e, stvarno ja... (...) vjerujem više u ljubavi koje znače da imamo i svoj život, da se volimo, ali da imamo i svoju slobodu, u tom smislu da trebamo svi vremena da dišemo...“ (Magali, 26 godina).

Označitelj ljubavne budućnosti veze njena je „ozbiljnost“. Naime, ozbiljnost je razlikovni element kategorizacije veza na kratke i duge u vremenskom nizu pri čemu ozbiljnost upućuje na dugoročnost, budućnost i sigurnost veze. Time se ponovno otvara spor oko tradicionalnog i liberalnog koncepta ljubavne veze, pri čemu se tradicionalnoj vezi pripisuje značenje dugotrajnosti pa tako i „ozbiljnosti“. Ono na što kazivačica starije skupine kazivača upućuje jest važnost razlikovanja veza s obzirom na očekivanja, a ne trajanje. Naime, u vrijeme njene mladosti postojale su dinamične i promjenjive, „kratke“ i „duge“, međutim ozbiljnije veze u pogledu *konkretnijih* očekivanja od druge osobe:

„Mnoge su veze bile ozbiljnije, možda tolerantnije, možda smo ozbiljnije stupali u te neakve kontakte i nekaj se više očekivalo od toga (...). Ja sa svojim dečkom mogu ići na more, na primjer, ali to je ozbiljna veza, to nije sam tak', idem ja sad s njim u ne znam, i ne znam dal' mi je dečko il' mi je prijatelj.“ (Vlasta, 53 godine).

Uz trenutnu neizvjesnost i spontanost u ostvarivanju partnerskih veza, tu su i predodžbe o budućnosti koje se mogu prepoznati u samopozicioniranju kazivača u prostor između djeteta i odrasle osobe. Odgađanje planiranja budućnosti i oslanjanje na „otvorenost mogućnosti“, u vezi je s težnjom za „produljenjem mladosti“ – planiraju, ali bez neke vremenske čvrstine i izvjesnosti:

„Mislim da imam još vremena. Mislim, znam da imam 26 godina, ali znam da imam još prilike da putujem, da studiram, da učim još malo (...)“ (Magali, 26 godina).

Svi kazivači mlađe generacije „jednom“ u budućnosti žele brak te upravo bračnu zajednicu povezuju s trenutkom budućeg stvaranja vlastite obitelji, a s tim povezano – razvod za njih predstavlja devijaciju. Vrijednosni stavovi pojedinca spram bračne zajednice su okupljeni oko pojmova „težine“, „ljepote“ i „normalnosti“ veze i braka, dakle, s jedne strane požrtvovnosti, a s druge strane smisla, što je učestala ambivalentna predodžba duge i trajne veze koju kazivači opažaju da je ostvarena kod njihovih roditelja u čijem okruženju odrastaju, a koji žive zajedno i u braku, i do 30 godina. Ipak, bez obzira na roditeljski „primjer“ i iskustvo, svi kazivači smatraju da ne mogu sami utjecati na to kada će se njihov brak u budućnosti realizirati, niti mogu jamčiti njegovu dugotrajnost.

ZAKLJUČAK

Dio javne sfere ljubav nastoji usmjeriti prema poželjnom obliku zajedništva: romantičnoj i dugotrajnoj ljubavnoj vezi. S druge strane, „oporba“ ljubav nastoji racionalizirati i demistificirati pa se tako čak pojavljuje i poziv upućen građanima da ne traže smisao života u ljubavi. Na glorifikaciju ljubavi u dvoje upućuju kulturne pojave koje ljubavnu vezu nastoje obilježiti *proslavom*, praksama jednodnevnog zajedničkog uživanja na Dan zaljubljenih ili pak *ovjekovječivanjem*, praksom zaključavanja „ljubavnih lokota“ i bacanja pripadajućeg ključa (Sl. 2/str. 187). „Oporbu“ čine fenomeni kao što su ciklus javnih predavanja o ljubavi, program „Anti-Valentino“ te Muzej prekinutih veza, koji ljubav nastoje racionalizirati pa tako, primjerice, uputiti na problem prekida veze ili ponuditi perspektivu nakon prekida veze. Unatoč navedenim nastojanjima usmjerenja mladih u ljubavno zajedništvo te upozorenjima na probleme koji se nadovezuju, u istraživanju, slučajno, sudjeluju kazivači samci koje kao da spomenuta javna sfera zaobilazi. Moji sugovornici samci trenutno ne traže ljubavnu vezu pa tako niti ne razmišljaju o nekom mogućem budućem prekidu ili braku.

Kazivanja mladih samaca upućuju na njihovu spontanost u ljubavi, neosviještene ljubavne planove te dvojbu oko načina poimanja ljubavne veze i vlastite (ljubavne) budućnosti. Dio kazivača odbija planiranje ljubavnog života jer ga poima kao nešto što je „izvan“ kontrole i promišljanja (kategorizacije) ili koje karakterizira nepredvidivost, spontanost, nedefiniranost; nešto što se „naprosto događa“ (Matija, 24 godine). Opažaju se narativne poteškoće i zatečenost kazivača pri opisu i definiranju veze i para što također upućuje na neosviještenost življenja vlastitog ljubavnog života i, na prvi pogled, nepostojanje ljubavnog plana. Razdoblje u kojem su sada mlađi kazivači vide kao prijelazno, razdoblje između *djeteta* i *odrasle* osobe, u fazi su „čekanja“, a budućnost ne planiraju „s nestrpljenjem“, jer osjećaju kako nad time nemaju osobitu kontrolu. „Neplaniranje“ ljubavne budućnosti i ostavljanje vlastitog životnog puta otvorenim za više mogućnosti, u vezi je s težnjom pojedinca za „produljenom“ mladosti, slobodom i samoaktualizacijom.

Stavovi mladih obilježeni su pozitivnim vrijednostima o braku i obiteljskom životu, izvjesnošću ulaska u brak većine te motivima zasnivanja vlastite obitelji. S druge strane, stavovi su obilježeni onim što donosi liberalna ideologija, a to je želja za slobodom koja je, čini se, u opoziciji sa željom za „imanjem nekoga“, odnosno onim što donosi ideologija ljubavi.

Unatoč trenutnim nemogućnostima za pomno planiranje budućnosti (stanovanja, zaposlenja, zasnivanja veze i braka, obitelji), želja za ostvarenjem ljubavne veze i ulaskom u brak u nekoj neodređenoj budućnosti, iako zamagljena, kod kazivača je, u svakom slučaju, prisutna. Sloboda u izboru ljubavnog života pojedinaca ostaje upitna s obzirom na nedostatak samorefleksije, pozicioniranja postojećeg ljubavnog života u širi kontekst pa tako i mogućim institucionalnim ograničenjima. S druge strane, sloboda u izboru ljubavnog života postoji jer kazivači teže individualnom razvoju i samostalnosti te prepoznaju kako *imaju vremena* razmisliti o ljubavnoj budućnosti.

Dok se u ljubavnu vezu upisuju značenja dugotrajnosti i kratkotrajnosti, zaljubljenosti i ozbiljnosti, stvaranje konkretnog ljubavnog plana kod mladih kazivača obilježeno je, ponajviše, iniciranim dvojbama oko tih značenja što otvara prostor *fluidnosti*, *fleksibilnosti* i *spontanosti* u ostvarenju ljubavne veze. S obzirom na takav, nesiguran odnos kazivača prema vezama i braku, produbljuje se pitanje kako suvremena svakodnevica (*skriveni faktori* poput, primjerice, imovinskog statusa ili profesionalnog života) u pogledu mogućnosti izbora i individualnih težnja utječe na stvaranje ljubavnog plana.

LITERATURA

- Bačević, Jana. 2007. „Ljubav u doba tranzicije“. *Antropologija postsocijalizma*, http://www.ant-hroserbia.org/Content/PDF/Publications/EB-34_Vladimir_Ribic.pdf (11.07.2015.)
- Bauman, Zygmunt. 2003. *Liquid love. On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich i Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2002. *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Čačić-Kumpes, Jadranka i Josip Kumpes. 2008. *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Čapo Žmegač, Jasna. 1998. „Seoska društvenost“. U *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. V. Belaj et al., ur. Zagreb: Matica Hrvatska, 251-295.
- Giddens, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Stanford: Stanford University Press.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2006. „Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija“. U *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. J. Čapo Žmegač, V. Gulin Zrnić i G. P. Šantek, ur. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 73-91.
- Hyatt, Jenny i Simons, Helen. 1999. “Cultural Codes - Who Holds the Key? The Concept and Conduct of Evaluation in Central and Eastern Europe”. *Evaluation*, http://www.stes-apes.med.ulg.ac.be/Documents_electroniques/EVA/EVA-GEN/ELE%20EVA-GEN%207459.pdf (20.9.2015.).
- Illouz, Eva. 1997. *Consuming the Romantic Utopia*. Berkeley: University of California Press.
- Illouz, Eva. 2012. *Zašto ljubav boli. Emocionalni atlas 21. stoljeća*. Zagreb: Planetopija.

- Jambrešić Kirin, Renata. 2013. „O povijesti, ljubavi i boli u hrvatskim ženskim romanima“. U *Hrvatska svakodnevnica. Etnografije vremena i prostora*. J. Čapo i V. Gulin Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 117-138.
- Kaufmann, Jean-Claude. 2004. *Život u dvoje. Analiza uspostavljanja para kroz odnos prema rublju*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Leccardi, Carmen. 2006. “Facing Uncertainty. Temporality and Biographies in the New Century”. U *A New Youth? Young People, Generations and Family Life*. C. Leccardi i E. Ruspini, ur. Hampshire: Ashgate, str. 15-41.
- Leutloff-Grandis, Carolin. 2012. “Kinship, Community and Care: Rural-Urban Contrasts in Croatia”. *Ethnologie française* 42/1: 65-78. [<http://dx.doi.org/10.3917/ethn.121.0065>].
- Ljubetić, Maja. 2007. *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor.
- Stein Erlich, Vera. 1964. *Porodica u transformaciji. Studija u tri stotine jugoslavenskih sela*. Zagreb: Naprijed.
- Škokić, Tea. 2004. “Romantic Love”. *Narodna umjetnost* 41/1: 145-165.
- Škokić, Tea. 2011. *Ljubavni kôd. Ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Wetherell, Margaret. Taylor, Stephanie. Yates, Simeon J. 2001. *Discourse as Data. A Guide for Analysis*. London: Sage Publications Ltd.